

Podjęta około r. 380 przez Teodozjusza próba podreperowania standardu stale dewaluowanych silikw, majoryn i centenionalisów nie ostała się długo próbie czasu. Początkowo coraz bardziej ograniczano emitowanie silikwy, nie odgrywającej poważniejszej roli w obiegu, a w 396 r., po dokonaniu kolejnej redukcji wagi, niemal całkowicie zaprzestano produkcji srebrnego nominału. Podobnie w 395 r. wycofano z obiegu centenionalisy, czemu towarzyszyło ograniczanie wielkości emisji pozostałych brązowych jednostek, których wartość kruszczowa podlegała stalemu obniżaniu, zaś ich produkcja nie przynosiła oczekiwanych korzyści ekonomicznych dla skarbu państwa. W obliczu poważnego ograniczenia ilości emitowanych brązowych nominałów, podstawową część masy pieniężnej pozostającej w obiegu monetarnym stanowiły nummusy zwane minimami, których waga spadła poniżej 1 g. Przy występującym braku monety zdawkowej doszło do podwyższenia wartości nominalnej wspomnianych nummusów¹¹³. Znaczną część handlowych transakcji wymiany realizowano zatem bez udziału jednostek pieniężnych. W skarbach złożonych do ziemi w tych latach coraz częściej występują przedmioty ze złota lub srebra względnie kawałki rudy kruszczowej różnych rozmiarów. W przekazach inskrypcyjnych pojawiają się oznaczenia sum lub grzywien wyrażane w jednostkach wagowych złota lub srebra. Znamionuje to sytuację, w której dochodziło do odejścia od nominalistycznego traktowania pieniądza na rzecz uznawania jedynie reprezentowanej przezeń wartości kruszczowej¹¹⁴.

Pozostające nadal w obiegu jednostki pieniężne były uzupełniane przez lokalne naśladownictwa brązowych monet, a także przez liczne emisje wypuszczane na faktycznie niezależnych terytoriach germańskich. Produkcja monety zastępczej w różnej postaci rozwinęła się szczególnie obficie w Brytanii w latach 353—363 oraz w prowincjach nad-dunajskich w 1 połowie IV w.¹¹⁵

Przy braku normalizacji stosunków pieniężnych, określenie podstawowego poziomu wymiany głównych kruszców monetarnych w oparciu jedynie o dane numizmatyczne nie wydaje się możliwe. Bardziej przydatne są dla tego celu źródła prawnicze. W zarządzeniu Arkadiusza z r. 397 czytamy między innymi: *Iubemus ut pro argenti summa, quam quis thesauri fuerat illaturus inferendi auri accipiet facultatem, ita ut pro singulis libris argenti quintos solidos inferat*¹¹⁶. Jeśli w myśl res-

¹¹³ Bolin, *Solidus*, s. 144; J. W. E. Pearce, *Gold coinage of the reign of Theodosius I*, NC 5 ser., XVIII, 1938, s. 229; Picozzi, *La monetazione*, s. 31; Piganiol, *L'empire chrétien*, s. 326; G. Elmer, *Einführung des tremissis in die römische Münzprägung*, Deutsche Münzblätter LV, 1935, s. 284 n.; Jones, *Later Roman Empire*, s. 207, 439.

¹¹⁴ Kunisz, *Gospodarka*, s. 87, tu dalsza literatura. Por. też kontrowersyjne ustalenia P. Bruuna, *A law concerning tax payment in gold and the Constantinian solidus* [w:] Congresso Internazionale di Numismatica, Roma 1961, t. II, s. 387 n.

¹¹⁵ Ravetz, *Fourth century*, s. 219 n.; Alföldi, *Die Gussformen*, s. 351 n.; Kunisz, *Gospodarka*, s. 82 n. Zob. również West, Johnson, *Currency*, s. 158 n.; Kunisz, *Obieg monetarny*, s. 91 n. Kursu solidusa dotyczy jedynie P.O. 1223.

¹¹⁶ *Cod. Theod.* XIII 2,1 = *Cod. Just.* X 78,1. Zob. Giesecke, o.c., s. 223; Regling, o.c., s. 743; Heichelheim, *Zur Währungskrisis*, s. 290; West, Johnson, *Currency*, s. 108; Remondón, *A propos*, s. 139; Durliat, o.c., s. 139.